

УДК 94+502/504 [477]

Григорій Денисик

доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри географії Вінницького університету
E-mail: grygden@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0941-9217>

Ольга Чиж

кандидатка географічних наук,
доцентка кафедри географії Вінницького державного
педагогічного університету ім. М. Коцюбинського
E-mail: opchyzh@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6422-3252>

Олексій Ситник

кандидат географічних наук, доцент кафедри географії
та методики її навчання Уманського державного
педагогічного університету ім. П. Тичини
E-mail: vdpugeo2014@gmail.com, e-mail: sytnykuman@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8120-7032>

РОЗВИТОК КОМПЛЕКСНИХ ПРИРОДНИЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ (частина друга)

Продовжено розгляд третього етапу розвитку комплексних природничих досліджень в Україні – етапу наукових пошуків (XIX – початок XXI ст.). У процесі його розвитку виокремлено й обґрунтовано три періоди: зародження наукових основ комплексного пізнання природи (XIX – початок XXI ст.), розвитку природничого районування (20-ті – початок 50-тих років XX ст.); ландшафтознавчий (середина XX – початок XXI ст.); наведена характеристика і виділено ознаки їх формування, частково розглянуто позитивні й негативні аспекти становлення та проведення комплексних природничих досліджень упродовж етапу наукових пошуків. Зазначено, що у процесі сучасного розвитку природничих досліджень в Україні, особливо на початку XXI ст., прослідковується тенденція до поступового переходу пошукового етапу в конструктивний етап, який передбачає пріоритети практичного використання набутих знань природничо-географічних досліджень, особливо у сферах раціонального природокористування, охорони природи та освіти¹.

Ключові слова: Україна, природничі дослідження, розвиток, етапи, періоди, обґрунтування, значимість, конструктивне використання.

¹ Перша частина опублікована у збірнику «Історико-географічні дослідження в Україні». 2019. Вип. 14. с. 18-25.

Оригінальність та наукова цінність письмових, картографічних та інших джерел попереднього описового етапу [1] не лише у їх самотності та історизмі, а також у тім, що вони написані та опубліковані, крім українських, представниками майже всіх європейських країн, частково Близького Сходу, та Середньої Азії. Україну та її природу знав навколишній світ. Мабуть, цим можна пояснити не співпадання ходу історичного розвитку України з рівнем її описів у різних періодах: неписемну скіфську Україну – описали античні автори, а роздрібнену середньовічну – західноєвропейські. Від Геродота через літописи до Боплана – такий загальний підсумок описового характеру. Розгортання наприкінці XVIII ст. експедиційних та індивідуальних досліджень природи України – то паростки нового етапу в розвитку природничої географії і природничих досліджень.

Активне й різнобічне господарське освоєння наприкінці XVIII ст. природних умов і ресурсів України, закономірно призвело до зародження елементів наукових природничих досліджень, виразником яких стали академічні експедиції 1768–1774 рр. та розвідки окремих вчених. І.А. Гюльденштетт описував виходи кристалічних порід півдня Українського щита (кристалічні полоси), ґрунти та рослинність; В.С. Зуєв дав загальну характеристику природи Середнього Придніпров'я, півдня Придніпровської височини, вперше у 1782 р. описував залізисті кварцити («железистий шифер») на берегах Інгульця [16]; «батько» польської геології та географії Станіслав Сташціц у цей час провів плідні дослідження природи Західної України [10].

Етап наукових пошуків (XIX – початок XXI ст.).

Розвиток природничих досліджень у XIX та XX ст. тісно взаємопов'язаний з господарськими та культурними запитами України, Західної Європи та Росії. Певні корективи внесли дві світові війни. Вони розділили етап наукових пошуків на окремі періоди. Більше того, під час військових дій, особливо 1941–1945 років, природничі дослідження були повністю підпорядковані потребам війни.

Зародження наукових основ комплексного пізнання природи (XIX – початок XX ст.).

У XIX ст. в Східну Європу проникають та інтенсивно розвиваються капіталістичні форми господарювання. Розпочинається активне будівництво заводів, фабрик, залізниць, сільськогосподарське освоєння південних, лісогосподарське та меліоративне – північних районів України. Це призвело до необхідності вивчення та широкого використання різноманітних природних ресурсів. У залежності від їх господарського освоєння

та потреб формуються основні – геолого-геоморфологічні, гідрокліматичні, ґрунтознавчі та геоботанічні напрями географічних досліджень. Як наслідок, проходить диференціація географії на окремі галузі. Зароджуються та активно розвиваються палеогеографія, геоморфологія, метеорологія і кліматологія, агрометеорологія, ґрунтознавство, ботанічна географія. Цей об'єктивний процес можна також розглядати, як своєрідний пошук шляхів детального вивчення окремих компонентів природи. Загальне визнання отримали результати геологічних та геоморфологічних досліджень, що проводили в межах України Н.П. Барбот де Марні, Й.Ф. Левковський, М.О. Соколов, В.Д. Ласкар'єв, К.К. Вержиковський, П.А. Тутковський, В.І. Крокос та інші. Гіпотези та ідеї В.Д. Ласкар'єва з геології та рельєфу Волині і Поділля, М.О. Соколова – рельєфу України та походження чорноморських лиманів, П.А. Тутковського (четвертинної геології і походження лесів) та ін. не втратили свого значення і зараз. У 80–90 роках ХІХ ст. О.В. Клосовський створює метеомережу на півдні України, організовує географічну обсерваторію в Одесі (1984 р.). Класичний ботаніко-географічний нарис Причорноморських степів, рослинності Херсонської губернії та основних ознак їх розвитку зробив у 1908–1915 роках Й.К. Пачоський. У західних районах України плідні дослідження та природоохоронну роботу, разом з львівськими, вели польські та чеські вчені: В. Шафер, М. Рациборський, Е. Волошак, В. Павловський, А. Златник, К. Домін та ін. На особливу увагу заслуговують багатомні географо-краєзнавчі словники, зокрема, 14-ти томний польський словник (1880–1895 рр.) по західних областях України [10]. Вагомий внесок у дослідження природи зробили краєзнавчі та географічні товариства, кабінети та комісії з виучування окремих регіонів України, які почали діяти з другої половини ХІХ ст. [1].

Активний розвиток покомпонентних досліджень та галузевих наук призвели до тимчасового занепаду географії як єдиної науки, і навіть появилися сумніви щодо її необхідності. Це стурбувало провідних вчених Київського, Харківського, Петербурзького, Московського та інших університетів. Розпочалися пошуки шляхів до відновлення географії та розвитку комплексних природничих досліджень. В університетах почали організовувати кафедри географії та етнографії. Перші такі кафедри були створені у Харківському (1889 р.) та Новоросійському (1905 р.), а пізніше і Київському (1884 р.) університетах. Для організації роботи кафедр на завідування були запрошені відомі фахівці в історії географічної науки, відповідно А.М. Краснов (1862–1914 рр.), Г.І. Танфільєв (1857–1928 рр.) та П.І. Броунов (1953–1927 рр). Західні райони України в цей час входили до складу Польщі. Уже в 1882 р. при Львівському університеті був

створений Інститут географії, який очолив відомий географ і геоботанік Антоній Реман (1840–1917 рр.).

З організацією єдиних кафедр географії та етнографії, створенням інституту географії, географічних, краєзнавчих та природоохоронних товариств, формувалися умови для підготовки кадрів географів, розробки методів комплексних природничих досліджень, проведення експедицій, а найголовніше, поступово *на природничу географію закріплюється погляд, як на науку комплексну*.

Розвитку комплексних природничих досліджень в Україні сприяли земські експедиції, проведені у 1882–1916 рр. під керівництвом В.В. Докучаєва – «геолога та ґрунтознавця за своїми службовими обов'язками, фізико-географа, ландшафтознавця – за поглядами на природу» [22, с. 154]. В роботах В.В. Докучаєва та учнів Л.С. Берга, А.М. Краснова, Г.М. Висоцького, Г.І. Танфільєва, А.І. Набоких, Г.Ф. Морозова та інших уявлення про природу вперше відображали всебічний зв'язок тіл та явищ земної поверхні – клімату, рельєфу, флори, фауни, підстильних порід та ґрунтів – на рівні усвідомлення основ вчення про ландшафти. У класичних роботах В.В. Докучаєва [8] та О.О. Ізмаїльського [11] не лише констатовано факти впливу господарської діяльності людей на природу, антропогенної трансформації степових ландшафтів, але обґрунтовано практичні рекомендації щодо боротьби з небажаними процесами, *закладені основи антропогенної географії*.

Подальший розвиток основ ландшафтознавства та фізико-географічного районування проходив на основі практичних досліджень природи для цілей сільського господарства. Експериментальні дослідження з метою степового лісорозведення дали можливість Г.Н. Висоцькому самотійно прийти до уявлення про ландшафт, який він назвав «місцевість». Ним же, для характеристики природних зон запропонований об'єктивний показник атмосферного зволоження, реалізована ідея складання комплексних фітотипологічних карт, які за своїм змістом близькі до сучасних ландшафтних. Тісне поєднання експериментальних досліджень для господарських потреб і теоретичних розробок основ ландшафтознавства та фізико-географічного районування – характерна ознака розвитку комплексних природничих досліджень кінця XIX – початку XX ст.

Покомпонентний та комплексний підходи до вивчення природи України стимулювали пошуки нових методів досліджень, привернули увагу вчених до проблеми впливу господарської діяльності людей на окремі компоненти та ландшафтні комплекси, стали основою для публікацій узагальнюючих робіт та перших спроб фізико-географічного районування. Розвиваючи ідеї В.В. Докучаєва, Г.І. Танфільєв розробляє

схему фізико-географічного районування Європейської Росії, на основі зональних та внутрішньозональних відмін і природних умов [26, 28]. Трохи пізніше, враховуючи результати геологічних та ґрунтознавчих досліджень, він уточнює межу між північною нечорноземною (лісовою) та південною чорноземною (степовою) областями. Г.І. Танфільєв проводить її через Житомир, Київ, потім на Рязань [27]. У подальших дослідженнях ця межа була повністю підтверджена. Л.С. Берг проводить по ній межу між лісовою та лісостеповою зонами [2], а Ф.М. Мільков виділяє її як головний ландшафтний рубіж Східноєвропейської рівнини [19]. Комплексними за змістом були роботи Г.І. Танфільєва присвячені ландшафтам Причорноморських степів, природі Галіції та Буковини [27]; Г.І. Танфільєва і П.А. Тутковського – ландшафтам Полісся, А. Ремана, С.Л. Рудницького – природі західних регіонів України [33].

Всебічні відомості про природу України містять об'ємні «Матеріали к географу и статистике губерний Российской империи, собранные офицерами генерального штаба», а також VII і XIV ст. створеної під керівництвом П.П. Семенова-Тян-Шанського XIX томної праці: «Россия. Полное географическое описание нашего отечества» (1889–1913 рр.).

Період зародження наукових основ комплексного вивчення природи України – це був час організації та проведення комплексних експедиційних досліджень для господарських потреб, боротьби за створення в університетах єдиних кафедр географії, які вивчали всі компоненти ландшафту, зокрема й людину та її діяльність, розробки теоретичних основ ландшафтознавства та фізико-географічного районування. У другій половині XIX ст. фізична географія оформилась у самостійну галузь науки [18].

Розвиток природничого районування (20-ті – початок 50-тих років XX ст.)

У 20-х – на початку 30-х років XX ст. галузеві географічні науки в Україні зазнали справжнього ренесансу. В цей час активно працюють науково-дослідні кафедри в системі Академії наук, відкривають галузеві кафедри у вищих закладах освіти, засновують науково-дослідні інститути та обсерваторії. Широкий розмах галузевих досліджень знайшов своє відображення в узагальнюючих роботах: з геології В.В. Різниченко (1931), В.Г. Бондарчука (1949, 1957), геоморфології Д.М. Соболева (1948), М.І. Дмітрієва (1936), Б.Л. Личкова (1931), трохи пізніше П.Н. Цися (1962), О.М. Маринича (1963), четвертинних відкладів В.І. Крокоса (1927), П.К. Заморія (1945), ґрунтів Н.Б. Вернандер (1951) та ін. У 1927 р. Укрмет видає перший кліматичний атлас з пояснювальним текстом; у

1928 р. виходить перший в УРСР «Географічний атлас України» із 33 карт; опубліковані узагальнюючі роботи з гідрології, ресурсів рослинного і тваринного світу. Детальні регіональні дослідження проводять краєзнавчі товариства та кабінети з вивчення природи. На західноукраїнських землях діяло наукове товариство ім. Т. Шевченка, яким видано українську загальну енциклопедію в 3-х томах за редакцією І. Раковського, «Атлас України й сумежних країв» (1937) тощо [10].

Організуючими центрами комплексних природничих досліджень в 20–30-х роках ХХ ст. стають Інститут географії та картографії (1926–1937 рр.), який у 1927 р. очолив С.Л. Рудницький та кафедри географії університетів. Комплексні дослідження проводили на основах закладених у попередньому періоді В.В. Докучаєвим та його учнями, а також теоретичних розробок В.П. Семенова-Тян-Шанського (1915, 1928), Л.С. Берга (1930), А.О. Григор'єва (1932) та С.В. Колесника (1947).

Однак, незважаючи на наявні доробки, комплексні природничі дослідження, особливо ландшафтознавчі, не отримали належного розвитку. Причина не лише у подальшій диференціації географії та широкому розвитку геокомпонентних досліджень, результати яких, на той час, більше задовольняли запити практики. У 20–30-х роках ХХ ст. галузеві географічні науки мали значний вплив на природничу географію, у зв'язку з недостатнім розвитком її власної теорії. Особливо значним був вплив геології та геоморфології, трохи менший – біогеографії. Традиційно, ближче до географії завжди була геоморфологія, і упродовж цього періоду, суттєвої межі між природничою географією та геоморфологією не було. Невипадково на початку, особливо в 20-х роках, геолого-геоморфологічний чинник переважав в комплексних природничих дослідженнях, зокрема фізико-географічному районуванні України. Відповідний вплив на такий підхід до районування мала робота В.П. Семенова-Тян-Шанського «Типи місцевостей Європейської Росії і Кавказу» (1915), де місцевості виділено за особливостями літогенної основи. Позначилась, мабуть, і вузька, геолого-геоморфологічна спеціалізація географів України. Так, у 1922 р. за завданням Держплану України П.А. Тутковський проводить «районізацію» України, де на основі геолого-геоморфологічних чинників, особливо четвертинної історії розвитку, виділяє сім районів: лесовий, зандровий, кінцево-моренний, моренний, гранітний, товтровий, острівних гір [29]. Одночасно з П.А. Тутковським природне районування України провів Б.Л. Личков [15]. У підзаголовку його роботи сказано, що класифікація районів проведена на основі їх генези, однак генетичний підхід Б.Л. Личкова проявився лише у врахуванні геолого-геоморфологічної історії розвитку території України та,

частково, тектоніки. Геолого-геоморфологічний ухил в природничих дослідженнях географів України переважав до 60-х років ХХ ст. Підтвердження цьому дослідження О.М. Маринича та К.І. Геренчука – кандидатські та докторські дисертації яких були присвячені геоморфологічним проблемами, хоча в подальшому вона стали провідними науковцями на теренах фізичної географії та ландшафтознавства України. Невипадково, й один із провідних збірників праць українських географів (50 видань) і зараз має назву «Фізична географія та геоморфологія».

Поряд з геолого-геоморфологічними, успішно використовували інші підходи у фізико-географічному районуванні. Як приклад, регіональні роботи Г.І. Танфільєва [27, 28], де вперше і досить вдало проведено фізико-географічне районування Одеської та Херсонської губернії та ландшафтно-типологічній основі. Однак, райони Г.І. Танфільєва більше нагадують зональні смуги (підзони), які змінюють одна одну з півночі на південь.

Особливості теплового і водного режимів з врахуванням ґрунтового покриву взяли за основу виділення 14 природно-історичних районів В.П. Попов та В.Л. Симеренко, для обґрунтування розміщення плодкових культур в Україні [25]. Розробляючи економіко-географічні проблеми К.Г. Воблій у 1945 р. запропонував схему фізико-географічного районування України, де вперше виділив три природні зони, та гірську країну Карпат [5]. У колективній монографії «Природно-історичне районування СРСР» територія України віднесена до трьох країн Східноєвропейської рівнини, Карпат та Кримсько-Кавказької гірської країни. Рівнинна частина розділена на чотири зони: лісову, лісостепову, степову та сухо-степову [9].

Елементи комплексного підходу до проблем районування, прослідковуються при виділенні агроґрунтових зон та районів України [4], у працях В.Г. Бондарчука [3], П.С. Погребняка [14] та ін.

Крім геолого-геоморфологічних, значний вплив на розвиток природничої географії, а саме ландшафтознавства, мали біогеографічні, особливо геоботанічні дослідження. Суттєві успіхи геоботаніків відображені у працях Е.М. Лавренка (1920), П.С. Погребняка (14,24) та їх учнів. Геоботанічні ідеї плідно успадковані ландшафтознавцями. Цьому сприяло системне, фактично ландшафтознавче мислення геоботаніків Л.Г. Раменського (1938), П.С. Погребняка (1941), Ю.П. Бяловича (1928), Й.К. Пачоського (1915), О.В. Фоміна (1924).

Наприкінці періоду зародилися два нових напрями у природничій географії, які у майбутньому стали основними в розвитку фізико-географічних досліджень України. А.О. Григор'єв (1932) та С.В. Колесник

(1947) визначили предмет досліджень – фізико-географічну оболонку з її складовими – ландшафтними комплексами. У подальшому, зусиллями географів університетів творчо розробляються основи сучасного ландшафтознавства. Засновником вважають Л.С. Берга [2]. Однак, його ландшафтознавчі погляди не були чіткими, що призвело до формування різних підходів до вивчення ландшафтів: регіонального, типологічного, загального.

Разом з пізнанням натуральних ландшафтів географи більше уваги почали приділяти дослідженням культурних ландшафтів, однак належного розвитку цей напрям не отримав. Одна з причин, мабуть, в розділі географії на фізичну і економічну. Робилось більше спроб підкреслити саме цю обставину /поділ/, ніж знаходити об'єктивно існуючі зв'язки між природними умовами з одного боку, людиною та чи діяльністю з іншого.

Не дивлячись на певні досягнення комплексної природничої географії в області теорії і практичних досліджень, її розвиток, стан фізико-географічних знань про природу України у цьому періоді був типовим для радянської фізичної географії передландшафтознавчого періоду.

Ландшафтознавчий період (середина ХХ – поч. ХХІ ст.)

Становлення природничої (фізичної) географії як самостійної науки сприяли польові ландшафтознавчі дослідження, які майже одночасно, на початку 50-х років ХХ ст., розпочалися в університетах Росії (Московському, Ленінградському, Воронежському) та України (Львівському, Київському, Харківському і Чернівецькому). Позитивний вплив на розвиток таких досліджень мали публікації Л.С. Берга, А.О. Григор'єва, С.В. Колесника, М.А. Солнцева, Ф.М. Мількова, А.Г. Ісаченка, О.М. Маринича, К.І. Геренчука з теоретичних проблем ландшафтознавства. Результати теоретичних розробок та польових досліджень регулярно доповідали на Всесоюзних нарадах з питань ландшафтознавства (друга нарада відбулась у Львові у 1955 р., десята (остання) – у Вінниці у 1993 р.). Поступово природнича географія виходить з «тіні» галузевих наук. Вона не лише використовує досягнення галузевих наук, але і починає впливати на них. Однак, в 50-х роках ХХ ст. ландшафтознавчі дослідження були ще пошуковими і виконували, переважно, допоміжні функції у процесі проведення фізико-географічного районування.

У 60-х роках ХХ ст. зусиллям К.І. Геренчука, О.М. Маринича, П.Г. Щищенка, Г.П. Міллера, Г.І. Швєбса обґрунтовуються основні теоретичні засади розвитку природничої географії, розроблено методикау і здійснено ландшафтознавчі дослідження окремих регіонів України, видано фундаментальні ландшафтознавчі збірники і монографії. Важливо

якісною особливістю цього часу – є злиття ландшафтознавчих досліджень з фізико-географічним районуванням. Це помітно уже в роботах М.О. Чижова [31, 32], колективній монографії «Природа і господарство Одеської області» (1962), однак повне відображення знайшло у фундаментальній праці «Фізико-географічне районування Української РСР» [30]. У цій колективній монографії підсумовані майже всі набуті на середину ХХ ст. знання про закономірності та особливості природи України, відображена її диференціація – зональна, яка складається з поясу та зони, і азональна, яка включає в себе країну, провінцію, область і район. Основним методом вивчення фізико-географічних районів прийнято аналіз ландшафтно-типологічної структури території. У виділених 279 фізико-географічних районах виявлені і дана характеристика типам місцевостей, показані їх співвідношення, значимість і місце у структурі району. Злиття ландшафтознавчих досліджень з фізико-географічним районуванням сприяло визнанню ландшафтознавства за науку, яка вивчає ландшафтні комплекси різних категорій і будь-якого таксономічного рангу. В свою чергу, становлення ландшафтознавства означало, що природнича географія майже остаточно відокремилася від геоморфології.

Робота над монографією «Фізико-географічне районування Української РСР» показала, що в Україні виріс і сформувався висококваліфікований колектив фізико-географів та ландшафтознавців. Одночасно стало зрозумілим, що займатися паралельно з однаковою глибиною фізичною географією і геоморфологією, за окремими виключеннями, неможливо; комплексі дослідження природи України необхідно проводити на більш високому – ландшафтознавчому рівні.

Розвиток та досягнення ландшафтознавчих досліджень в Україні відображені в публікаціях К.І. Геренчука [6], О.М. Маринича [12,18], Л.Н. Шевченко, П.Г. Щищенка [17], В.М. Пашенка [22]. Лише зазначимо, що в 70-х роках ХХ ст., після створення Сектору географії Інституту геофізики ім. С.І. Суботіна, який очолив О.М. Маринич, ландшафтознавство в Україні отримало «юридичне» оформлення. Колектив сектору разом з географічними факультетами університетів, розробив програму комплексної теми з досліджень географічних основ раціонального природокористування в Україні. Одночасно розвивались географічне ресурсознавство, прогноз динаміки і розвитку ПТК, теорія ландшафтознавства, методика польових ландшафтних досліджень (особливо у Львівському університеті) та середньомасштабного картографування, які ще тривалий час залишались пошуковими.

Ландшафтознавчі дослідження наприкінці 70-х – початку 80-х років ХХ ст. Сектору географії (м. Київ), географічних факультетів універ-

ситетів, особливо Львівського та Київського, окремих педінститутів (Сімферопольського та Луганського), формування стаціонарів Київського (1973), Димерського (1981), Розточського (1969) та ін., з власними програмами детальних ландшафтознавчих пошуків, сприяли становленню ландшафтознавства в Україні як самостійної науки зі своїм об'єктом вивчення, своєрідними методами досліджень, різнобічними зв'язками з практикою народного господарства. Теоретичні дослідження ландшафтознавства почали плідно впливати на галузеві природничі науки – кліматологію, гідрологію, біогеографію. Ще відчуються тісні зв'язки природничої географії з геоморфологією, що виражається у недооцінці ландшафтознавцями значення біотичних чинників, дещо необґрунтованим захопленням геолого-геоморфологічними умовами у формуванні ландшафтних комплексів. У самостійні розділи ландшафтознавства оформились геохімія і геофізика ландшафтів, меліоративне ландшафтознавство, вчення про антропогенні ландшафти, ландшафтна екологія та інші на основі яких формувались і відповідні наукові школи. Як приклад – Вінницька школа антропогенного ландшафтознавства [7, 21].

Результати комплексних природничих досліджень наприкінці ХХ ст. дали можливість видати оригінальні серії монографій стосовно природи окремих областей переважно Правобережної України (1972–1980 рр.) під загальною редакцією К.І. Геренчука; семитомну серію «Природа Української РСР» (1985–1987рр.); трьохтомну «Географічну енциклопедію України» (1989–1993 рр.); ландшафтну карту України масштабу 1:750 000 (1990 р.); було розпочато видання монографій по окремих природно-господарських регіонах України (1988 р.). Серед фахівців народного господарства високо оцінений атлас «Природні умови і природні ресурси Української РСР» (1978 р.); працівників народної освіти – атласи окремих адміністративних областей та багато іншого. Ці очевидні успіхи географів України, що реально відображають їх потенційні можливості, необхідність проведення подібних досліджень для потреб народного господарства і освіти – стали гідним підсумком розвитку природничої географії та ландшафтознавства наприкінці ХХ ст.

З початку ХХІ ст. природничі дослідження розвивались у двох напрямках: екологічному (2000-2010 рр.) й конструктивному (2011–2020 рр.). Ці напрями постійно були притаманні природничим дослідженням, однак найбільшій значимості набули саме у зазначені роки. Особливо це підтверджується кількісно опублікованих монографій та захищених дисертацій. За минуле десятиріччя конструктивно-географічні дослідження явно переважають і мабуть будуть пріоритетними у найближчому майбутньому, що призведе або до виокремлення нового, конструктивного

періоду у розвитку природничих досліджень в Україні, або нового етапу, назву якому можна буде обґрунтувати пізніше.

Прогнозувати розвиток будь-якої науки, особливо такої комплексної як природнича географія, а, відповідно, й природничих досліджень – завжди важко. Однак, враховуючи попередній розвиток комплексних природничих досліджень та їх сучасний стан спробуємо це зробити у наступній публікації – третій частині цього дослідження.

References

1. Bazhenov L.V. Podillya v pratsyakh doslidnykiv i krayeznavtsiv XIX–XX st. Kam'yanets'-Podil's'kyu. 1993. 470 s.
2. Berh L.S. Landshaftno-heohrafycheskye zony SSSR. CH.I. M-L. Heohrafyuz. 1931. 401 s.
3. Bondarchuk V.H. Krayevydy Radyans'koyi Ukrayiny. K. Rad. Ukrayina. 1946. 92 s.
4. Vernader N.B., Hodlyn M.M., Sambur H.N., Skoryna S.A. Pochvy USSR. Kyev–Khar'kov. Yzd-vo UNYYSots. zemlevedelya. 1951. 327 s.
5. Voblyy K.H. Fyzyko-heohrafichni zony i rayony URSR/Narysy ekonomichnoyi heohrafiyi URSR. t. I. K. Vyd-vo AN URSR. 1949. S. 7-43.
6. Herenchuk K.I. Suchasnyy stan i zavdannya metodychnykh poshukiv u landshaftoznavstvi /Fizychna heohrafiya ta heomorfolohiya. K. 1972. Vyp. 7. S. 3-7.
7. Denysyk H.I. Antropohenne landshaftoznavstvo: navchal'nyy posibnyk. Chastyna I. Hlobal'ne antropohenne landshaftoznavstvo. Vinnytsya. Vinnyts'ka oblasna drukarnya. 2014. 334 s.
8. Dokuchayev V.V. Uchenye o zonakh pryrody. Moskva. Heohrafyuz. 1948. 64 s.
9. Estestvenno-ystorycheskoe rayonyrovanye SSSR/ Otv. red. D.H. Vylenskiy. Moskva. Yzd-vo AN SSSR. 1947. 374 s.
10. Zhupans'kyu YA.I. Istoriya rozvytku heohrafiyi v Ukrayini. L'viv. Svit. 1997. 264 s.
11. Izmayil's'kyu O.O. Yak vysokh nash step /1892/. Kharkiv. V.v. 1950. 96 s. Konstruktyvno-heohrafycheskye osnovy ratsyonal'noho pryrodopol'zovanyya v Ukraynskoy SSR. Teoretycheskye y metodycheskye yssledovanyya / Otv. red. Marynych A.M., Palamarchuk M.M. Kyev. Nauk. dumka. 1990. 200 s.
12. Lavrenko E.M. Narysy roslynnosti Ukrayiny / Makhov H.H. Hrunty Ukrayiny. Kharkiv. Rad. selyanyn. 1930. S. 58-112.
13. Lavrenko E.M., Pohrebnyak P.S. Materialy do detal'noyi heobotanichnoyi rayonizatsiyi Ukrayiny / Visn. Prykladnoyi botaniky. 1939. S. 486-515.
14. Lychkov B.L. Estestvennye rayony Ukrayny (klassyfykatsyya rayonov na osnove ykh henezysa). Kyev. Yzd-vo Kyev. hubern. stat. byuro. 1922. 61 s.
15. Mahydovych Y.P., Mahydovych V.Y. Ocherky po ystoriy heohrafycheskykh otkrytyu. Moskva. Prosveshchenye. 1984. T. Z. 319 s.

16. Marynych O.M., Pashchenko V.M. Osnovni napryamy pryrodnycho-heohrafichnykh doslidzhen' (1986–1995). UHZH, 1996. № 2. S. 9-15.
17. Marynych O.M., Shyshchenko P.H. Fizychna heohrafiya Ukrayiny: pidruchnyk. Kyiv. Znannya. 2005. 511 s.
18. Myl'kov F.N. Fyzycheskaya heohrafiya: sovremennoe sostoyanye, zakonomernosty, problemy. Voronezh. Yzd-vo Voronezh. un-ta. 1981. 400 s.
19. Myl'kov F.N. Fyzycheskaya heohrafiya: uchenye o landshafte y heohrafycheskaya zonal'nost'. Voronezh. Yzd-vo. Voronezh. u-ta. 1986. 326 s.
20. Mikheli S.V. Ukrayins'ke landshaftoznavstvo: vytoky, stanovlennya, suchasnyy stan: monohrafiya. Kyiv. Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. 2014. 416 s.
21. Pashchenko V.M. Teoretycheskye problemy landshaftovedenyya. K. Naukova dumka. 1993. s. 152-164.
22. Pachos'kyi Y.K. Opysanye rastytel'nosti Khersonskoy hubernyy. Kherson. Estestvenno-ystorycheskyy muzey. Vyp. I. Lesa. 1915. 203 s. Vyp. 2. Step. 1917. 36 s. Vyp. 3. Plavny, pesky, solonchaky, sornye rastenyya. 1927. 228 s.
23. Pohrebnyak P.S. Spivvidnoshennya tsykliv obminu rehovyn u stepovykh ta lisovykh landshaftakh i tsenozakh/Heokhimiya landshaftiv. K. Nauk. dumka. 1969. S. 5-24.
24. Popov V.P., Symyrenko V.L. Pryrodno-istorychni rayony Ukrayiny. Mliyiv. B.v. 1929. 46 s.
25. Tanfyl'ev H.Y. Fyzyko-heohrafycheskye oblasti Evropeyskoy Rossyy / Tr. Vol'n. ekon. o-va. 1897. T. I. S. 1-30.
26. Tanfyl'ev H.Y. Heohrafiya Rosyy, Ukrayny y terrytoryy, prylehayushchykh k nym s zapada v predelakh Rossyy 1914 hoda. V 4-kh T. Kyev–Odessa. 1916–1924.
27. Tanfyl'ev H.Y. Hlavneyshye fyzyko-heohrafycheskye rayony Odesskoy hubernyy. Odessa. Yzd-vo Hubzemupra. 1924. 44 s.
28. Tutkovskyy P.A. Pryrodna royonizatsiya Ukrayiny. K. Narkom zemprav. 1922. 80 s.
29. Fyzyko-heohrafycheskoe rayonyrovanye Ukraynskoy SSR/Red. V.P. Popov, A.M. Marynych, A.Y. Lan'ko. Kyev. Yzd-vo Kyev. un-ta. 1968. 683 s.
30. CH yzhov M.A. Pryroda Ternopol'skoy obl. Ternopol'. CH. I. 1956 CH. 2. 1957.
31. Chyzhov M.O. Ukrayins'kyi lisostep: Fyzyko-heohrafichnyy narys. K. Rad. Shkola. 1961. 304 s.
32. Shabliy O.I. Akademik Stepan Rudnyts'kyi. L'viv–Myunkhen. 1993. 221 s.

Hryhoriy Denysyk, Ol'ha Chyzh, Oleksiy Sytnyk

THE DEVELOPMENT OF COMPREHENSIVE NATURAL RESEARCH IN UKRAINE (PART II)

The article aims to continue the development of the third stage of comprehensive natural research in Ukraine. It deals with the research surveys rooted in XIX century

and traces their continuity till the XXI century. Three periods are singled out and substantiated: the emergence of scientific bases of the complex knowledge of nature (XIX – early XXI century), the development of natural zoning (1920-early 1950-s); landscape science (the middle of the XX – beginning of the XXI century). Further, the characteristics of the formation of these periods are given, the advantages and disadvantages of formation and carrying out of complex natural researches during a stage of scientific researches are partially considered. It is noted that in the process of the current development of natural research in Ukraine, especially at the beginning of the XXI century, there is a tendency to gradually move the search stage to a constructive stage, which provides priorities for practical use of acquired knowledge of natural and geographical research, especially in the areas of environmental management, nature protection, and education.

Key words: *Ukraine, natural research, development, stages, periods, significance, constructive usage.*